

EL CATALÀ, LENGUA DE CORT A ROMA DURANT ELS PONTIFICATS DE CALIXT III I ALEXANDRE VI

Els organitzadors del present Col·loqui de llengua i literatura catalanes han volgut que, celebrant-se aquest a Roma, i tenint-se la cloenda al saló de la Protomoteca del Capitoli, us parlés ara del català com a llengua de Cort en la Roma dels Borja.

Entenc per llengua de Cort la que era emprada normalment pel príncep —en aquest cas, els papes— amb els seus familiars i amb els seus col·laboradors més íntims.

El títol del meu parlament no vol pas dir que la llengua dels dos papes Borja fos l'única a ésser emprada en llurs Corts pontificies, de 1454 a 1458 regnant Alfons de Borja amb el nom de Calixt III, i de 1492 a 1503 durant el pontificat d'Alexandre VI, Roderic de Borja. Vol dir només que alternava amb l'italià als palaus pontificis, i que era la llengua dels familiars i dels més privats col·laboradors dels dos pontífexs, raó per la qual era respectada pels altres cortesans i pels oficials de la cúria pontificia.

I ja que he esmentat la cúria, aquesta continuà tenint, com a llengües pròpies, tant el llatí, la llengua curial escrita, com l'italià, la llengua més sovint emprada en llurs converses pels cortesans, pels palatins i pels oficials de la Roma borgiana, i també la utilitzada en els escrits menys solemniais.

No tenim cap prova —llevat del testimoni hiperbòlic del Bembo, que després diré— per a assegurar que, per mimetisme

cortesà i llagoter, alguns italians de la Cort romana haguessin arribat a parlar o a escriure el català en aquells dos períodes de la història romana. Més diré: el català no arribà a tenir carta de ciutadania a Roma com l'havia assolida a la Nàpols d'Alfons el Magnànim i a la dels primers anys del regnat del seu fill i successor Ferran I, o com el castellà també a la Cort napolitana sobretot des de les noces d'aquest rei amb Joana d'Aragó, la germana de Ferran el Catòlic, i més encara des de la conquesta del regne pel Gran Capità i per les seves tropes castellanés.

Si algun italià emprava la nostra llengua, ensems amb la seva, en la correspondència amb el segon papa Borja o amb la seva Cort, era perquè s'havia establert en algun reialme de llengua catalana, almenys per qualche temps. Tal és el cas, per exemple, de Francesco Spannocchi, de la família senesa de banquers pontificis a Roma, avantpassats, per l'ofici, dels Chigi i dels Torlonia. Les seves lletres de negoci són escrites, però, o en un italià vulgaríssim, o bé en una barreja d'italià, de català i de llatí, que hom no sap ben bé a quin d'aquests tres idiomes atribuir-les. Com quan l'octubre de 1493 l'esmentat Francesco Spannocchi adreçava aquesta pintoresca carta al mestre Jaume Conill, ja conegut històricament per haver estat un dels sis censors que, nomenats per Sixt IV, havien aprovat la *Ianua Artis* (1485) del lullista català Pere Daguí, i per haver aprovat igualment, a València, la lulliana *Ars metaphysicalis* del monjo santescreuí Jaume Janer (1506), quan Conill era vicari i administrador de l'arxidiòcesi de València per l'arquebisbe Pere-Lluís de Borja-Llançol —com abans ho havia estat del germà d'aquest, Joan, i abans, del 1492 al 1498, de Cèsar Borja, tots ells cardenals d'Alexandre VI residents sempre a Itàlia:

«Magister reverent: Lo correu non spera altro si non vostra letra, e noy non speriamo si non la vostra; e tantost que vós areu fet, pertirà.

Al fet de los dinés de Cartagínia, noy abbiamo rebut ·MCCXL· ducats, pocho piú o meno.

Al fet de mossín Moragregha, él fonc ayr así e dix che vol girar certa quantitat, che sarà lichata aquí in poder nostre; però anchor non l'à fet, e nosaltres farem tot quan manaran.

·x· 1493. Lo vostro Francesco Spannochì».¹

Llevat d'aquests casos, d'italians residents en terres de llengua catalana, no en coneixem cap d'un italià que, al palau de Calixt III o d'Alexandre VI, hagués après i practicat el català com a llengua de Cort. Però el fet que aquest fos emprat entre ells per cortesans i curials provinents de terres de llengua castellana, o pel papa quan a ells s'adreçava, basta per a poder parlar com d'una de les llengües de la Cort pontificia en aquelles circumstàncies. L'una i l'altra cosa consten documentalment per als temps de Roderic de Borja papa, ço que permet de suposar que quelcom de semblant s'havia pogut esdevenir als de Calixt III.

Com a exemple del català col·loquial usat per castellans, ells amb ells, basti la bella carta de «Jaume Ortís» al cubiculari pontifici Pedro de Carranza, votat a una tràgica fi per ordre de Roderic per haver falsificat lletres pontificies. El «.VIII. del mes de deembre», Ortiz li escrivia «de Roma», l'any 1493:

«Senyor miser Pedro: Per quant mes coses a deguna presona qui més aficció, amor, mostre en negociar les conega, sinó vostra senyoria, y açò per l'amor que envés mi mostrau, ab molt més hânimo m'atrevey de anprar-me de vós que no degun altre, sopllicant-vos carament mes coses sien com a vostres pròpies».

És evident que ja en aquest primer paràgraf apareixen alguns trets característics del qui empra una llengua que no és la seva: l'alternança de vulgarismes fonètics (com en la metàtesi *presona*) i de cultismes recercats, com *aficció*, amb una certa deixa castellana; la coexistència d'una sintaxi pretensiosa (el pronom i el verb, *les conega*, a la fi de la frase) amb una construcció gramatical incorrecta, com la preposició *a* davant *deguna presona*; la

1. ASV (Arxiu Secret Vaticà), AA (Archium Arcis o arxiu del Castell Sant Àngel), 5024, 78r.

incoherència entre *vostra senyoria*, forma de respecte de tercera persona del singular, amb el verb *mostrau* i la construcció *de vós*, en segona persona del plural; la supressió de fonemes difícils per als castellans, com en *m'atrevey*, i la confusió en l'ús del mot *anprar-me* en el doble sentit entrecreuat d'«enprar» i d'«emparar».

També en les ratlles següents es barregen vulgarismes gràfics (*sent* per 'sant', *vaga* per 'vaja') amb barbarismes (*bu* per 'un'), amb hispanismes o italianismes (*mandato* per 'manament') i amb formes contaminades de l'italià (*reptoria* per 'rectoria', *far* per 'fer', i la presència, alhora, de *santedat* i *santitat*), en contrast amb expressions col·loquials de gran expressivitat, com el final *No pus, ab cuyta*:

«Y per quant per vostres letres só estat avisat de la faena mia, del fet de la reptoria de Sent Salvador, com sa santedat n'és molt content, me-n alegre molt, car tinc esperança que sa santitat ho farà millor que no-u diu, dient que, com serà, sí que farà hun mandato o breu en manera que yo seré content.

Emperò, miser Pedro, per la tardansa de sa santedat la cosa passa perill que no vague ans que-ll breu ni mandato vaga, <y> yo poria restar en va sense res; sopliquant-vos que vostra senyoria li'n parle hu mot a sa santedat, dient-li com yo li beze los peus de la gràcia que-m fa, mas que sa santedat mane que-s fasa lo mandato ho breu per lo primer correu que vaga.

Asò sollicitareu per amor mia, perquè no-s perda per no sollicitar-ho, que yo crech que sa santedat ho farà molt de bona volentat, puy que m'à promès tot açò far, per lo perill que-us he dit.

De nosaltres, estam molt bé, per gràcia de Déu. Vostres coses estan bé. No pus, ab cuyta».²

Com ja ho he insinuat, el fet que persones valencianes s'adrecin en llur pròpia llengua a personatges castellans de la Cort o de la cúria de Roma, ens palesa igualment l'ambient lingüístic d'aquestes. Bastarà esmentar, ací, el breu d'«Alexander papa sextus manu propria» (en pròpia mà, però, com a fórmula cance-

2. *Ibid.*, 5022, 80r.

llesca) signat pel secretari Genís Fira, i adreçat «dilecto filio Sancio de Medina, canonico cartaginiensi, prothonotario apostolico» el dia 10 d'octubre de 1497.

Aquest breu, redactat en català, llevat de l'encapçalament i de l'endreaça protocol·laris, se'ns ha conservat a l'arxiu dels ducs de Gandia per haver-lo dut de Roma a València mossèn Lluís de Montagut, el qual havia arribat al palau d'Alexandre acompanyant el segon duc borgià Joan de Gandia, el cadàver del qual aparegué flotant damunt el Tíber l'any anterior, sense que mai se sabés amb certesa per qui ni per què fou occit. En agraïment pels serveis que li havia fet, Genís Fira, «secretarius» del papa, mana a Sancho de Medina que faci lliurar a Montagut cent ducats dels que el nunci Francesc Desprats havia rebut al regne de Castella.

Al començament d'aquesta carta del valencià Fira al castellà Medina, hom hi remarcarà la superposició pleonàstica d'un modisme italià, «la buona memoria del duca», en el sentit de 'del duc, ja difunt', i d'un altre de català, «qui haja sancta glòria»:

«Lo present exhibidor —li escriu, doncs— serà mossèn Loís de Montagut, al qual, per ésser vengut en companyia de la bona memòria del duch, qui haja sancta glòria, hi per ésser-li stat molt devot y afectat servidor, havem delliberat, tornant-se'n ara aquí, fer-li algun socors.

E axí, uitra lo que ací li havem manat donar, ara en la sua partida, vos manam que, arribant aquí en València, vós li doneu cent ducats de aqueixos diners que micer Prats haurà remès o remetrà, dels que haurà exigits en Castella. Dels quals dits cent ducats vós pendreu vostra quitança de dit mossèn Loís, la qual rebuda vos admitem, sicut tenore presencium admittimus, in comptis vestris. E en fe de açò havem signat la present letra de nostra pròpia mà.

Data Rome, apud Sanctum Petrum, decimo octobris anno millesimo quadringentesimo nonagesimo septimo. Secretarius *Fira*.³

Ben sovint, bé que no pas sempre, és la meticulositat de Roderic de Borja en els afers econòmics la que ens ha fet conservar

3. Madrid, Archivo Histórico Nacional, Osuna 1170, protocol de Lluís Erau, any 1498.

algunes cartes i d'altres documents catalans de la Cort de Roma.

És clar que el fet que els personatges borgians de llengua castellana empreessin també el català com a una segona llengua de Cort, no vol pas dir que renunciessin a llur pròpia llengua, tant més que molts d'ells giraven més particularment a l'entorn de la màxima personalitat castellana de l'ambient d'Alexandre VI, el cardenal Bernardino López de Carvajal, purpurat borgià que continuà adreçant-se al papa valencià sempre en llengua espanyola.⁴ Però no hi ha dubte que aquella mateixa promiscuació d'ambdues llengües per part de molts castellans de la Cort de Roma els havia d'ajudar a sentir Roderic de Borja com a llur connacional, i a celebrar-ne l'elevació al summe pontificat com una glòria de tot Espanya: bella prova n'és la minuciosa i exultant narració de la seva coronació com a papa escrita en espanyol pel castellà Francisco de Valencia a don Lope de Ocampo, un temps també cortesà de Roma.⁵ L'entusiasme gairebé nacional que respira, ultrapassa la situació de dret públic que encara llavors tenia la unió personal de les Corones de Catalunya-Aragó i de Castella.

És potser aqueixa convivència connivent i amical, sense cap mena de primacia hegemònica, la que pot explicar-nos, almenys en part, que quan, ja difunt Alexandre VI, el partit francès, contrari a la política italiana de Juli II, convocarà el 1511 el conciliàbul cismàtic de Pisa que elegirà antipapa el susdit Carvajal, entre els cardenals convocants i electors s'hi comptarà el de Co-

4. Vaig publicar i estudiar les seves lletres castelleses a Alexandre VI en *Bernardino López de Carvajal legado de Alejandro VI en Anagni 1494*, als *Saggi storici intorno al papato*, dins *Miscellanea historiae pontificiae*, XXI (Roma 1959), 171-188. Dades biobibliogràfiques ulteriors en el meu article *Carvajal*, 1, al *Lexikon des Mittelalters*, II (München 1983), 1535-1536.

5. Conservada a la Biblioteca de la Real Academia de la Historia, Salazar, G-49, 462rv, publicada primer a *Alessandro VI e Alfonso II di Napoli*, en els *Atti del Congresso internazionale di studi sull'età aragonese, 15-18 dicembre 1968* (Bari 1972), 586-592 (vegeu pàgs. 590-592), i inserida al meu volum *A través de la història i la cultura* (Biblioteca abat Oliba, 16; Montserrat 1979), 215-222 (vegeu pàgs. 219-222).

senza, Francesc de Borja, ex-bisbe de Teano; i si els altres dos purpurats borgians que encara pervivien a Itàlia, l'arquebisbe de València, Pere-Lluís de Borja-Llançol, i el prelat de Sorrento i de Perusa, Francesc Remolins, no s'hi sumaren, potser es degué al fet que llur llarga estada a Nàpols els féu conèixer de prop la intencionada política favorable a Juli II i contrària a Lluís XII, que havia mantingut Ferran II el Catòlic des que havia organitzat a la manera catalano-aragonesa el reialme de Nàpols després de la mort de la seva primera muller Isabel I de Castella.⁶

L'ús del català a la Cort d'Alexandre VI per part de gent provinent de la Corona de Castella ens presenta la Roma del final del Quatre-cents i dels primers decennis del Cinc-cents en parcial contraposició amb la Nàpols de mitjan segle xv, on la segona llengua cancelleresca no fou pas ni l'aragonesa ni la castellana —la personal del rei—, sinó la catalana; mentre, per contra, era llavors el castellà a Nàpols la segona llengua de Cort.⁷

A Roma, mig segle més ençà, la convivència del castellà, sobretot a l'entorn del cardenal López de Carvajal, i del català —predominantment del valencià— en el cercle més enlairat de la Cort pontifícia, explica a bastament que Cèsar Borja adreçant-se a un castellà tan encimat com don Enrique Enríquez, oncle del rei i sogre del seu germà Joan de Borja duc de Gandia, empri ben naturalment la llengua catalana. Bé que la seva coneixença de l'espanyol devia ésser prou inferior a la que en tenia el mateix Alexandre VI —que ja és dir molt—,⁸ cal cercar més tost en la igualtat, si més no, d'ambdues llengües la preferència de Cèsar Borja en haver d'amansir l'oncle matern del rei d'Aragó davant les informacions que rebia llavors, a Barcelona, del duc Joan de

6. La bibliografia essencial, a l'article del *Lexikon* cit., en la n. 4.

7. Vegeu ERNESTO PONTIERI, *Dinastia, regno e capitale nel Mezzogiorno aragonese*, dins *Storia di Napoli*, IV/1 (Napoli 1974), 67-125, 208-218; Id., *Alfonso il Magnanimo, re di Napoli, 1435-1458* (Napoli 1975), 139-258.

8. Cf. GIULIANO GASCA QUEIRAZZA, *Gli scritti autografi di Alessandro VI nell'«Archivum Arcis»* (Quaderni di filologia romanza, 3; Torino 1959), 2-8, doc. 2, i pàg. 35.

Borja. Com que aqueixa pintoresca lletra, datada a Viterbo el 31 d'octubre de 1493, ja ha estat publicada diferents vegades,⁹ no caldrà llegir-vos-la ací. Basti aquesta allusió.

No és pas aquesta la primera vegada que he hagut d'ocupar-me de l'epistolari català dels anys de Roderic de Borja papa, 1492-1503. Del període, en canvi, de Calixt III, 1454-1458, la documentació és molt més escassa, per tres motius principalment:

Per no haver-hi hagut, durant el pontificat d'aquest, cap fet espectacular que obligués el papa a fugir a cuita-corrents del palau i a aixoplugar-se en un castell, ensems amb els papers dels negocis més apressants que en aquell moment l'ocupessin i el preocupessin, com s'esdevingué al moment de l'entrada de Carles VIII a Roma el 31 de desembre de 1494 camí del reialme de Nàpols —altrament, la documentació catalana d'Alexandre VI hauria estat molt més escassa.

En segon lloc perquè els nebots predilectes d'Alfons de Borja, Pere-Lluís i Roderic, residien normalment a Roma, i la comunicació entre ells devia ésser, preferentment, oral.

I, tercer, perquè la tradició més medieval de Calixt III l'inclinava a l'ús preferent del llatí, i, encara, en uns moments en què l'Humanisme italià propendia vers l'exclusivitat de la llengua llatina —eren els anys de Valla i del Panormita—; mentre el pontificat d'Alexandre VI coincidia amb un moment del Renaixement en què uns mateixos escriptors empraven indistintament l'una i l'altra llengua, i en què apareixen escriptors tan excelsos en llengua llatina —el Pontano, antiborgià— com en la llengua vulgar toscana —Maquiavel, polític, i polítòleg, admirador de Roderic i de Cèsar Borja, i de Ferran II de Catalunya-Aragó.

Tot amb tot, tenim una sèrie d'indicis que mostren que també en temps del papa Calixt la llengua dels valencians i catalans

9. Primer, en el meu article *De ortu Iohannis, tertii ducis gaudiensis, sancti Francisci Borgiae patris, documenta quaedam*, dins *Archivum historicum Societatis Iesu*, XXVI (1957), 199-211 (vegeu pàgs. 205-206, doc. 3); després, al vol. *A través...* (cit. supra, nota 5), 211-240 (vegeu pàgs. 231-233).

era, a Roma, una llengua viva, i consegüentment, bé que en menor mesura que en temps d'Alexandre, també una llengua de Cort, començant pels seus familiars i arribant fins al seu confés, el cardenal català Antoni Cerdà, que els historiadors moderns, enganxats per Ludwig von Pastor,¹⁰ solen anomenar «cardenal de la Cerda».

En diferents arxius de Tarragona, de València, de Madrid, etc., es troben lletres catalanes de personatges borgians que havien anat a Itàlia els anys d'Alfons de Borja i que hi havien restat amb diferents càrrecs eclesiàstics.

Per exemple Pere-Guillem Roca, arquebisbe de Salern, emparentat amb la família Borja,¹¹ enviava de Roma estant, el 8 de juny de 1476, una curiosa carta al degà del capítol de València, Pere de Vila-rasa, ja publicada pel canonge Sanchis i Sivera,¹² que és una pintoresca barreja de valencià popular —encara no dialectal, però—, d'italià ambiental i de llatí eclesiàstic. Bastarà de recordar-ne uns fragments que, a més a més, el mostren amic de la pompa, a la manera borgiana, i inserit, com a arquebisbe de Salern, en el món cortesà de Ferran I de Nàpols, el fill del Magnànim:

«Yo me'n vaig a Salern. Partiré lo ·x· del present, e lo dit jorn partirà lo papa [Sixt IV] de Salern.¹³ Provehiré per via de Nàpols, e hauré a tornar e-l setembre, honsevulla che sia lo papa, perchè axí ho he promès.

10. Tant al cos de l'obra *Geschichte der Päpste*, III (Freiburg im Breisgau 1924) i en les seves diferents traduccions, com en el volum *Un-gedruckte Akten zur Geschichte der Päpste*, I (Acta inedita historiam pontificum romanorum praesertim saec. XV, XVI, XVII illustrantia, I; Freiburg im Breisgau 1904); cf. pàg. 335 s. u. Cerda.

11. Un apunt autògraf de Salazar, del fons cit. supra (nota 5), D-46, 187r, esmenta, sense citar-ne la font, un Jaume Roca del segle XVI, natural de València, casat amb una Francesca de Borja, no filiada amb certesa.

12. *Alguns documentos y cartas privadas que pertenecieron al segundo duque de Gandía don Juan de Borja* (Notas para la historia de Alejandro VI), als *Anales del Instituto general y técnico de Valencia* (1919).

13. Així la puntuació a l'original hològraf de l'Arxiu de la catedral de València. Doncs, o es tracta d'un error d'escriptura, per Roma; o d'un defecte de puntuació, per *De Salern provehiré...*

Lo rey de França [Lluís XI] va vanejant ab son consili; ha tractat mal lo cardenal de Sant Pere ad Víncula [Giuliano della Rovere, nebot de Sixt IV, i després papa Juli II], et, sub umbra legationis archiepiscopi lugdunensis, té ocupada la ciutat de Avignó e ha haüt Proença, vol Nitza, per forma che, mundo fluctuante, yo no stich bé fora la Cort [de Roma]; mas per provehir a la obra de Salern, en chè fas excesiva despesa, e si no-y só present les coses van mal, tan en la obra quant en lo traure de dinés. E trametent dinés de Nàpols, vos scriuré larch.

Les çobre-adsembles me plau sien belles; yo-n tinch set, bé que no tingua sinó sis carruatges; és gran despesa tenir-los de contínuo, che-l vice-canceller [Roderic de Borja] no-n té pus, e [Joan de Borja, arquebisbe de] Monreal, no-n té sinó tres. A mi no satisfan encara, per rahó del anar, e trametre roba per mar, ab perill.

Haureu entès la conclusió dels matrimonis del nostre rey [Ferran I de Nàpols] e nét [Ferran d'Aragó, duc de Càpua] ab la filla [Joana] e néta [Isabel] del rey d'Aragó [Joan II];¹⁴ serà causa de inimiçar perpètuo lo rey de França. Si scriveu, facite sicut expedit et decet. Faran grans coses en aquest món, ab honor e molta reputació, màxime si los fets de Castella se assenten, ut intelligo che havem bons principis».

El llarg període que va de 1458 a 1492 és cobert sobretot per la correspondència catalana del vice-canceller Roderic de Borja, esparsa una mica pertot, i per les lletres per ell rebudes de la cancelleria catalana, tot i que, a mesura que passen els anys, la nostra llengua hi és substituïda cada vegada més per la castellana.

Els anys del seu pontificat, i els següents, les lletres valencianes dels seus familiars i íntims, provinents del regne de València, s'entrunyellen amb les procedents dels catalans que hi estaven en constant relació a la Cort romana, ja fos el prior benedictí de Sant Pau extra murs, Nicolau Vilosa —quí no tan sols escrivia, sinó àdhuc pensava, en una mixtura constant de català i de llatí eclesiàstic—, ja l'almirall Bernat de Vilamarí,

14. Consulteu el meu report *Ferdinando il Cattolico e il reame di Napoli*, als *Atti del Congresso internazionale di studi sull'età del vicereame* (Bari, 7-10 ottobre 1972) (Bari 1977), 29-33 (vegeu pàg. 30), amb la bibliografia essencial a la pàg. 29.

tramès a Civitavecchia pel nostre Ferran II per tal de defensar les costes del papa durant la *calata* de Carles VIII, o bé el nombre reduït de cardenals catalans, com Francesc Remolins i Joan de Castre Pinós, aquest també familiar del papa, sens dubte pel lligam, poc aclarit, dels Oms Fenollet de Xàtiva.

Les d'aquest darrer —«bisbe de Gargent», d'Agrigento a la Sicília, abans d'esdevenir cardenal— gairebé no difereixen de les cartes valencianes de la gent menys culta que habitava llavors a la Cort romana. Membre d'una família baronal escampada pel Rosselló, per la Ribagorça i pel principat de Catalunya, Joan de Castre era encarregat de la defensa de la ciutat quan al final de 1493 Alexandre i els seus més íntims havien de partir cap a Viterbo i Orvieto fugint de la pesta, i quan l'any següent els Estats pontificis havien d'estar en peu de guerra als moments del viatge del rei de França cap a Nàpols.

Llavors, Joan de Castre-Pinós-Fenollet li escrivia:

«Vostra santetat, só cert, aurà considerat, vént el memorial que a vostra beatitut trametí de les cossas són en castell, quant poca artellaria és per ad aquest loch, que n'auria mester tanta. E oit, pater beatissime, que-n la rocha de Cíveta Vetxa n'à molta més de la que s'i pot adoperar, e bona, recort a vostra beatitut seria bé manàs tornassen aquells dos passavolants hi manà portar, éran d'aquest castell; perqu-és artellaria satisfà molt per aquest castell. E porían venir per carro. E plaent a vostra beatitud, si volria trametre tantost, fas-ne recort ad aquella».¹⁵

És ben albirador que la diferència més llampant entre aquesta carta i les valencianes abans transcrites és la major fluctuació entre l'*a* i l'*e* en les síl·labes àtones, tan característica dels dialectes catalans oriental i pirinenc. Amb aquell, el bisbe de Gargent hi estava emparentat pels Pinós; amb aquest, pels Fenollet.

A la Cort, doncs, del segon papa Borja —i em penso que la mateixa cosa podem conjecturar de la del papa Calixt—, quasi tots els dialectes catalans hi tenien carta de ciutadania, amb una

15. ASV, AA 5022, 57r.

indubtable hegemonia del valencià per l'origen mateix dels dos pontífexs, de llurs parents més propers i de la major part de llurs col·laboradors.

Mentre els romans i els italians solien conglobar tots ells sota l'apellatiu de catalans, aquests devien anomenar llur llengua, segons la provenença de cadascú, o valenciana o catalana, conforme a l'ús corrent introduït, el segle xv, per l'evolució de l'Humanisme literari vers el Renaixement polític.

Tot amb tot, ben poc després de la mort d'Alexandre VI el 1503, just nou anys després, el 1512, quan encara ressonava el català a Roma i a Nàpols dintre els palaus dels cardenals Francesc de Borja, Pere-Lluís de Borja-Llançol i Francesc Remolins, Pietro Bembo tenia ja enllestit el primer llibre de les *Prose della volgar lingua* (publicades només en 1525), en el qual conglobava amb l'«espanyol» el «valencià». Bembo fa seva l'opinió dels qui pensaven que la llengua literària i culta no podia identificar-se amb la cortesana, sobretot a Itàlia, on hi havia moltes Corts i on sovint els sobirans d'origen estranger posaven de moda llur pròpia llengua:

«Les [llengües] romanes —diu— es canviaven segons el canviament dels senyors que constituïen la Cort; aquella, doncs, que hi naixia, no restava ferma; ans, així com l'ona del mar adés s'infla vers una part moguda per un vent, adés s'inclina vers una altra empesa per un altre vent, així una llengua que pocs anys enrera havia estat ben nostra, ara s'havia canviat i havia esdevingut en bona part estrangera. Perquè, després que les Espanyes havien enviat llurs pobles a servir llurs pontífexs a Roma, i València havia ocupat el puig del Vaticà, als nostres homes i a les nostres dones ja no plaïa de tenir a la boca cap altra veu ni cap altre accent sinó els espanyols».¹⁶

És ver que Bembo parla de les Espanyes i de llurs pobles en plural, i esmenta estrictament veus i accents espanyols, que, en

16. L'edició més abastable és la de les *Opere del Bembo*, II (Veneza 1729), 36-38; la més recomanable, la de Carlo Dionisotti (Torino 1931).

aquell pressupòsit, tant podien ésser castellans com valencians. Però la seva manera de parlar dugué a error Benedetto Croce, fins que l'aparició de l'epistolari borgia de Roma, exhumat parcialment per von Pastor, l'emmenà a rectificar i a precisar les coses.¹⁷

Però les rectificacions, tant les filològiques com les històriques, són pròpies dels homes seriosos. Malauradament, aquelles no arriben al vulgus. I aquests dies mateixos el vulgus segueix a la televisió una vulgaríssima novel·la pseudo-borgiana, a la qual no ha arribat cap rectificació, ni filològica ni històrica.

Dels Borja, cal rebutjar tant la novel·la rosa o blanca, com la negra i roja. Acontentem-nos de la història i de la filologia veres.

MIQUEL BATLLORI

17. Compareu la seva primera redacció de *La corte spagnuola di Alfonso d'Aragona*, als *Atti dell'Accademia Pontaniana*, XXIV (Nàpoli 1894), comentada per MENÉNDEZ PELAYO a la *España moderna* del mateix any, pàgs. 152 ss. i en *O.C.*, VII (Madrid-Santander 1941), 119-132, amb les reedicions de CROCE dintre el vol. *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza*³ (Bari 1941), 80 ss.

